

Halil Oğlu Ali'nin “Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ ” Adlı Eserinde Eskicil Ögeler

Celâl GÖRGEÇ*
Merve SAYGIN**

Özet

Yûsuf ile Zelîhâ kıssası, eskiden beri, sıkça işlenen dinî kaynaklı aşk hikâyelerindendir. Bu çalışmada, yaklaşık olarak XIII. yüzyıla tarihlendirilen ve Halil Oğlu Ali tarafından Kırımlı Mahmûd'un Kıpçak dili ile yazdığı aynı adlı eserin Eski Oğuz Türkçesine yapılan çevirisinden hareketle incelemeler yapılacaktır. Türkiye’de bilinmeyen ve Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesinde bulunan elimizdeki nüsha da Türk dili tarihi açısından önemli kabul edilmelidir.

Bu çalışmada söz konusu eserde yer alan eskicil (arkaik) yapı ve sözcükler ele alınacaktır. Eskicil biçim, alanyazınında genel olarak “*dilin geçmiş evrelerinde kullanılmış olup artık kullanılmayan, yani kullanımdan düşmüş, sözcük ya da dilbilgisi özelliği*” olarak tanımlanmaktadır.

Metnimizde de bu türden yapılara sıkça rastlanılmaktadır. Örneklemek gerekirse; *kırnağ* sözcüğü “cariye, halayık” anlamına gelmektedir. Metnimizde *Oldum senün kırnağın* “senin hizmetçin oldum” dizesinde geçmektedir. Fakat bu yapı günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada *kırnağ* biçiminde olan kelime “cariye, esir” anlamıyla kullanılmıştır. Günümüz Türk yazı dillerinden sadece Türkmencede korunmuş diğerlerinde ise *kânizâk*, *kün* ve *cariyâ* kullanımı yaygınlaşmıştır. Türkmencede *gyrnak* sözcüğüne “*Barjamly adamlaryň gapysynda öý hyzmatkâri hökmünde saklanan aýal, öýdençer.*” anlamı verilerek Türkmen sözlüklerinde *könelişen sözler* “eskimiş sözler” arasında gösterilmiştir.

Bu ve buna benzer eskicil biçimleri incelemek artzamanlı gramer çalışmalarına da destek olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Halil Oğlu Ali, Yusuf u Zeliha, Eskicil Biçim, Arkaizm, Eski Oğuz Türkçesi.

Archaic Elements in Halil Oğlu Ali's Work Named “Kıssa-i Yusuf u Zeliha (Yusuf and Zeliha's Tale)”

Abstract

Yusuf and Zeliha's Tale (kıssa: short story) is one of the love stories that was commonly worked by religious resources for ancient times. In this work, nearly in the 13th century, the literary work which was translated of the Crimean Mahmud's same named works written in Kipchak language to Old Oghuz (Anatolian) Turkish by Halil Oğlu Ali. This edition which is in Rhodes Hafız Ahmed Ağa Library and unknown in Turkey, is accepted so considerable for history of Turkish language.

By this work, archaic words and structures of Yusuf and Zeliha's Tale will be studied. Archaic forms is generally defined as “*used in past periods of the language and is not anymore, that is, it has fallen out of use, word or grammar feature*” in literature.

In our text, these type of forms are seen such as the word. As an example, the word *kırnağ*, means “bondwoman, concubine” and used in our text *Oldum senün kırnağın* which means “I have been your concubine”. However, this form has been deprecated in modern Turkish language. The word *kırnağ* was used as “concubine” in the Middle Turkic and Old Kipchak language. The word *kırnağ* is kept only in Turkmen language that is one of today's Turkic written languages. In others, usage of *kânizâk*, *kün* ve *cariyâ* has become commonplace. In Turkmen language *gyrnak* means “*women who is the servant of wealthy men, sultans*” and is shown *könelişen sözler* “archaic words” at Turkmen dictionaries.

* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, celalgorgec07@gmail.com

** Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, mrvsaygin42@gmail.com

Studying on archaic words like these should support all concurrent (historical) grammatical works.

Key Words: *Halil Oglu Ali, Yusuf and Zeliha, Archaic Form, Archaism, Old Oghuz (Anatolian) Turkish.*

Giriş

Türk dili başlangıçtan günümüze kadar sürekli bir değişim ve gelişim içinde olmuştur. Bu değişim ve gelişim süreçleri içinde bazı sözcükler ve yapılar korunurken bazıları ise kullanımdan düşmüştür.

Bu çalışmada Anadolu ya da Kırım sahasında Oğuz Türkçesiyle yazılmış ilk Yûsuf kıssası olan Halil Oğlu Alî'nin XIII. yüzyılda kaleme almış olduğu *Yûsuf u Zeliâ*'da yer alan eskicil yapı ve sözcükler ele alınacaktır. Böylelikle arkaik öğelerin ortaya konularak karşılaştırmalı olarak incelenmesi, bu ve buna benzer eskicil biçimlerin incelenerek artzamanlı gramer çalışmalarına da destek olması amaçlanmıştır. Çalışmada doküman inceleme ve literatür tarama yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmamızda arkaik öğeler ele alınırken Halil Oğlu Alî'nin Yûsuf u Zeliâ adlı eseriyle sınırlandırılmıştır.

XVII. yüzyılda kopya edilen Rodos nüshası ve XIX. yüzyılda kopya edilen Ertaylan nüshası arasında harekelendirilen kısımlarda morfo-fonetik değişimler (*geldüm* yerine *geldim* gibi) görülmektedir. İstinsah tarihleri geç olsa da Eski Oğuz Türkçesinin dil özelliklerini taşımakla beraber XIX. asır nüshasında ekler dönemin dil kullanımına uygun olarak harekelendirilmiş ve bazı arkaikleşmiş sözlerin yerine yenileri yazılmıştır. Örneğin; 898. dörtlükte Rodos nüshasındaki *uş tûl yohsul kaldım* dizesi Ertaylan'da *işte dul yohsul kaldım* biçimindedir ya da 956. dörtlükte Rodos nüshasındaki *oğlanların kığırdı* dizesi Ertaylan'da *oğulların çağırdı* biçimindedir. *Uş* sözcüğü ve *kığır-* fiilinin unutulup arkaikleşmesi nedeniyle halkın daha rahat anlaması için *uş* yerine *işte* sözcüğü, *kığır-* fiilinin yerine *çağır-* fiili kullanılmıştır.

Kıssa-i Yûsuf u Zeliâ'nın eskicil öğeler açısından incelendiği bu çalışmada metinde yer alan sözcük ve eklerden günümüz edebî dilinde bulunmayan fakat eserin yazıldığı dönem ya da Eski Türkçe döneminde kullanılanlar incelenmiştir. Bunun dışında kalan öğeler incelenmemiştir. Metinde geçen eskicil öğeler açıklanırken geçtiği dörtlük ya da dizeyle de örneklendirilmiştir.

A. Arkaizm

Arkaizm ya da arkaik teriminden ne anlaşılması gerektiği konusu tartışmalıdır.¹ Kaynaklarda arkaizm karşılığı olarak “eskicil biçim, eski biçim vs.” kullanılmaktadır.

Dilbilim Sözlüğü'nde “*eskicil biçim (archaism)*. Dilin geçmiş evrelerinde kullanılmış olup artık kullanılmayan sözcük ya da dilbilgisi özelliği.” (İmer, Kocaman & Özsoy, 2011: 118) karşılığı verilirken;

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde “*eski biçim (Alm. Archaismus, Fr. archaisme, İng. archaism)*. Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu, vb.”

eskillik (Alm. Archaismus, Fr. archaisme, İng. archaism). Eski bir biçimin özelliği. Bak. *eski biçim*.” (Vardar, 2007: 93) tanımlaması yapılmıştır.

¹ Bu konuda Prof. Dr. Gürer Gülsevin'in *Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının Tespitindeki Önemi* (Gülsevin, 2015: 1-12) başlıklı yazısına bakılmalıdır.

Bu çalışmada incelenen sözcüklerin Eski Türkçe döneminden itibaren gelişimi ve daha açıklayıcı olabilmek adına çağdaş Türk yazı dillerindeki durumu da gösterilmiştir. *Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim* tanımından hareketle artık ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılmayan sözcükler arkaik olarak kabul edilmiştir.

B. Halîl Oğlu Alî ve Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ

Halîl Oğlu Alî'nin hayatı hakkında kesin bilgilerimiz olmamakla birlikte, XIII. yüzyılda Kırım civarında yaşamış ve Kırım dilini (Kıpçak Türkçesi, Tatarca, Kırım Tatarcası, Deşt Dili) bilen bir Oğuz Türk'ü olduğu sanılmaktadır. (Deniz, 1998: 72) Kırımlı Mahmûd'un ölmesi sonucu eserini tamamlayamadığını bilmesi ya da Kırım dilinden Türkî dile (Oğuz Türkçesine) eser çevirmesi bu düşünceyi doğrulamaktadır.

Halîl Oğlu Alî'nin Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ eseri üzerinde ilk çalışmayı Falev yapmıştır. *Zanucku Kollegu Vostokovedov*'da N. Falev tarafından tahlilli ve tetkikli ve bir kısmı da harekeli olarak bastırılan "Kırım Manzumesinin Eski Osmanlı Tercümesi" başlıklı eser bir "Yusuf ve Züleyha" tercümesidir. (Ertaylan, 1949: 216)

Ahmed Caferoğlu da eserin dil bakımından Dede Korkut karakterinde Azerî Türkçesine meyleden bir eser olduğunu söyleyerek Falev'in fikrini doğrular. (Deniz, 1989: 72)

Kıssanın Kırım dilinde yazılan orijinalinin yazarı olan Kırımlı Mahmûd'un hayatı ve eseri hakkında çok fazla bilgi yoktur. XIII. asır başlarında yaşamış ve belki de ilk Kırım-Tatar şâiri olan (Qoñurat, 1999: 26) Kırımlı Mahmûd'un eserini Kırım (Deşt) dilinden Türkî dile yani Eski Oğuz Türkçesine Halîl Oğlu Alî tercüme etmiştir.² Metnimizden anlaşıldığına göre eserin aslını yazan Kırımlı Mahmûd eseri tamamlayamadan ölmüştür. Bu bilgileri veren Halîl Oğlu Alî'nin Kırımlı Mahmûd ile tanışmış olma ihtimalleri düşünülebilir. Halîl Oğlu Alî, Kırımlı Mahmûd'un ölümünden sonra bu eseri kaleme alarak Kırımlı'nın yarım kalan eserini on iki dördlük ve iki beyit ekleyerek tamamlamıştır.

Halîl Oğlu Alî, her ne kadar metnimizde kendini "Ol Halîl Oğlu 'Alî / Yidi dîvândur eli" dizeleriyle yedi divan sâhibi bir şâir olarak tanıtsa da *Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ*'dan başka bir eseri bilinmemektedir. Halîl Oğlu Alî'nin yazdığı Kıssa-i Yûsuf nüshaları şunlardır:

I. Râif Yelkenci Nüshası: Râif Yelkenci'nin şahsî kütüphanesindeki bu nüshayı ilk defa İsmail Hikmet Ertaylan tanıtmış olup, faksimile hâlinde neşrini 1960'ta yapmıştır.

II. Râsim Deniz Nüshası: Özel kütüphanede 79 numarada bulunan Kıssa-i Yûsuf 36b-125a arasındadır. 1228 (Miladî 1813/1814) tarihinde Ürgüp'te Hâfız İsmâil tarafından istinsah edilmiştir.

III. Âgâh Sırrı Levend Nüshası: Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi 57 numarada bulunan bu nüsha da, Râif Yelkenci nüshasının aynısıdır.

IV. Bibliotheque Nationale Nüshası: Anciend Fond 319'daki nüsha 1587 yılında harekeli nesih yazı ile istinsah edilmiş olup müstensihinin adı belli değildir. (Deniz, 1989: 76-80)

² Râif Yelkenci nüshası Arap harflerinden Lâtin yazısına Kırımlı bilgin Kemal Qoñurat tarafından da aktarılmıştır. Kırım Bağçasaray'da çıkmaya başlayan ve iki ayda bir yayınlanan edebî, bilimsel ve toplumsal bir dergi olan *Günsel*'de, derginin ilk çıkış tarihi olan, Temmuz-Ağustos 1999 itibariyle *Hâzâ Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha* adıyla yayımlanmaya başlanmıştır. Ulaşabildiğimiz son sayı olan olan Temmuz-Ağustos 2000 tarihli 7. sayıda "devamı bar" ibaresiyle 1187. dördlüğe kadar yayınlanmıştır.

V. İzmir Hisar Kütüphanesi Nüshası: Râsim Deniz'in yangında yok olduğunu belirttiği bu nüsha Şahin Köktürk tarafından bulunarak "*Halil Oğlu Ali'nin Yusuf İle Zeliha Hikâyesi*"³ başlığıyla makale olarak yayınlanmıştır. Kısa bir tanıtma ile eser Lâtin harflerine aktarılmıştır.

VI. Gota Düka Kütüphanesi Nüshası: Falev'in üzerinde çalıştığı nüshadır. Düka Kütüphanesi 19 numarada bulunmaktadır.

Halil Oğlu Ali'nin eseri üzerinde Dr. Râsim Deniz tarafından mukayeseli bir doktora çalışması yapılmıştır. Onun mukayeseli çalışması "Râsim Deniz Nüshası, Râif Yelkenci Nüshası, Âgâh Sırrı Levend Nüshası (R. Yelkenci Nüshası ile aynıdır) ve Bibliotheque Nationale nüshasına dayanmaktadır. R. Yelkenci ve A. S. Levend nüshaları aynı olduğu için mukayeseli çalışma esasen üç nüsha üzerinden gerçekleşmiştir. Köktürk, Râsim Deniz'in mukayeseli çalışması içinde yer almayan İzmir nüshasının yeni bir varyant olduğunu belirtir. (Köktürk, 2007: 555)

Ancak her iki araştırmacının görmediği ve çalışmalarında yer vermediği Rodos'ta bulunan nüsha yenidir. Halil Oğlu Ali'nin eserinin yedinci nüshası olarak kaydedilmelidir. Bilinmeyen yeni nüshaların çıkması olasıdır.

Bu çalışmada, Halil Oğlu Ali'nin Kısas-i Yûsuf u Zelîhâ adlı eserinin Rodos Nüshası ve İsmail H. Ertaylan tarafından 1960 yılında tıpkıbasım olarak yayınlanan nüsha ile karşılaştırması yapılarak oluşturulan metin üzerinde eskicil öğeler açısından bir inceleme yapılmıştır. Ertaylan'ın tıpkıbasımını yaptığı nüsha, Râif Yelkenci nüshası olarak da anılmaktadır. Bu nüsha Seyyid Ahmed İbni Ömer adlı bir kişi tarafından 1235'te (Miladî 1819/1820) Dimetoka'da yazılmıştır. Kitap, eski ebru kâğıt bir ciltte 108 varak, 16x11 (12,4x7,5) cm ebadında, 13 satır, harekeli ve okunaklı divânî hattıyla yazılmış, kalın az saykallı kâğıt kullanılmış, cetveller surh ile yazılmış, imlâ bozuk ve bazı yerler karalı ve ufak haşiyelidir. (Deniz, 1989: 78) Bu nüshada meclis başlıkları bulunmamaktadır.

Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi RDS1168 (Tarih 34/2) arşiv numarası ile kayıtlı olan ana nüshanın, kütüphane kaydında da belirtildiği üzere, eserin dış boyutu 210x145, iç boyutu 165x105 mm'dir. Filigranlı kâğıda nesih kırmısı hat ile yazılmış olan eserde cetvel, durak ve başlıklar kırmızıdır. Gömme salbekli ve şemseli, miklepli kahverengi deri ciltli, ebru kaplı kırmızı deri mahfazalıdır. Sonunda Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi "vakıf" mührü bulunmaktadır. Söz konusu eserin dijital kopyaları Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Mecmuanın 1b-78a yaprakları arasında Bursalı Lâmiî Çelebi'nin Maktel-i İmâm Hüseyin adlı eseri bulunmaktadır. Muhammed adlı biri tarafından 1055 (Miladî 1645/1646) yılında istinsah edilmiştir. İki eserin de istinsah tarihi ve müstensihleri aynıdır. Fakat ilk eser iki sütun biçiminde ve harekeli olarak, incelediğimiz eser ise tek sütun ve bazı kısımları harekeli ve çoğunlukla harekesiz olarak yazılmıştır. 1434 birimden oluşur. Bunlardan birkaç tanesi beyit geri kalanı dördlüktür.

Halil Oğlu Ali'nin incelememize esas olan eseri, bu mecmuanın 78b-116a yaprakları arasında yer almaktadır. Mecmuanın ikinci ve son eseridir.

1429 *Bu kitâbı dönderen*
Qırım dilin gideren
Türkî dile getüren

³ Şahin Köktürk (2007), Halil Oğlu Ali'nin Yusuf ile Zeliha Hikâyesi, *Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, Volume 2/4 Fall 2007.

Çok zahmet görme diyü

1430 *Ol Halil Oğlu 'Alî*
Yidi dîvândur eli
Ol düzdi Türkî dili
Deşt dilinden dönderü

Yukarıdaki dörtlüklerde de görüldüğü gibi bu eserin aslı Kırım Tatarcasıyla (Deşt/ Döst Dili) yazılmıştır. Müstensihin ve/veya yazarın Arapça ya da Farsça bilmediği yaptığı birçok yazım yanlışından da anlaşılmaktadır. Bunun en açık örneği ise 1179. dörtlükte Yûsuf sûresinden yapılan alıntının *Lâ tey'esû min ravhi'llâhi* şeklinde yazılması gerekirken metinde *Lâ yeysû min rûhu'llâh* şeklinde yazılarak harekelenmesidir.

Yazmanın her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır. Her satır bir dörtlüktür. Ancak eserde 277. dörtlükten sonra yedi beyitten oluşan *Münâcât-ı Yûsuf 'Aleyhi's-selâm* başlığıyla bir naat bölümü ve eserin sonunda da iki beyit bulunmaktadır. Yedili hece ölçüsü (4+3 duraklı) ve XXXU uyaklanması ile yazılmıştır. Her dörtlükte ilk üç dize kendi aralarında uyaklıdır. Her dörtlüğün son dizesi -u/-ü (ج) zarf-fiil ekiyle bitmektedir. Kimi dörtlüklerde ise *kimseñüz hîç bilür mü* (1234), *bağışla şuçumuzu* (1316), *oğlu Efrâ'im adlu* (1401) örneklerindeki gibi zarf-fiil eki harici kullanımlar da görülmektedir. Burada yazarın tek amacı uyaklanış ünlüsünü devam ettirmektir. Yazıldığı dönemde yalnızca düz ünlüyle biten ekler ya da yapılar dahi uyak için yuvarlak ünlülü yazılabilmektedir. Bu yapısı itibariyle eser, halk şiiri (destan) görünümü arz etmektedir.

1. Sözcük Durumundaki Eskicil Ögeler

ayruk: “1. başka, gayri, diğer. 2. artık, bundan sonra, bir daha.” (TDK – I. Cilt, 2009: 330)

427. *Ol ayruk ere varmaz*
Hîç kimseye baş egmez
Senden gayrıya varmaz
Alur-ısañ gel berü

449. *Kuṭayfer'e siz eydün*
Begüm ol degül bilün
Anı benden şovidun
Ayruk gelmesün diyü

Metnimizde ayruk kelimesi “Ayruk gelmesün diyü” dizesinde görüldüğü gibi “bundan sonra, bir daha” anlamında da “Ol ayruk ere varmaz” dizesinde görüldüğü gibi “başka” anlamında da kullanılmıştır.

Eski Türkçe döneminde “*adruk*” şeklinde geçen kelimeyi Hamilton *adır-* kökünden getirmektedir. *Adır-* fiil köküne edilgenlik ve sonuç bildiren fiilden isim eki -k getirilmesi sonucunda “farklı, çeşitli, ayrı, seçkin” anlamlarına gelen *adruk* sözünün oluştuğunu belirtir. Mustafa Kaçalın ise “ayrıl-” ve “ayrış-” kelimelerinin izahında bu kelimeyi **ādı-r-ıl-*; **ādı-r-ış-* biçiminde tahlil eder. Kelimeye yüklenen farklı anlamlardan “seçkin”den hareketle Orhun Yazıtlarında geçen “*adınçığ*: muhteşem, olağanüstü” sözünü aynı kökle ilintilendirmek mümkündür. Benzer şekilde *d>đ > y* değişimi neticesinde *adruk* sözündeki *adruk > ayruk* değişimine paralel olarak yine Eski Türkçe dil devresinde Orhun Yazıtlarında geçen “*adıl-*: ayrılmak, *adılma-*: ayrılmamak” fiil kökünün *adruk* ile doğrudan bağlantılı olduğu açıkça görülmektedir. (Üşenmez, 2014: 129)

Karahanlı Türkçesi eserlerinde “*adruk*: başka, öteki; fark, farklı” şeklinde geçen kelime Kıpçak Türkçesi eserlerinden derlenen Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde kelimenin “*ayruk/ ayırık/ ayrı/ ayuk/ eyrik*: ayrı, başka, farklı” anlamlarının yanı sıra bir yerde de “*ayruk*: geri dönmez” anlamında geçmektedir. (Toparlı vd., 2008: 18-19)

Batı Türkçesinin birinci devresini teşkil eden Eski Oğuz Türkçesi eserlerinin hemen hepsinde geçen ve *ayruk/ ayruḡ/ ayırık/ ayırık-* gibi değişik biçimlerde de kullanılan kelime, Eski Türkçeden Eski Oğuz Türkçesinin son dönemlerine kadar işlek biçimde kullanılmış ve günümüzde kullanımdan düşerek arkaikleşmiştir.

bayık: “açık, aşikâr, muhakkak, gerçek, şüphesiz.” (TDK- I. Cilt, 2009: 465)

1064. *Ḳardaşumuz varıdı
Ol şūrete beḡzerdi
Bayık anı ḳurd yidi
Tā biz ḳalduḡ aḡlayu*

Dörtlüğünde geçen bu sözcüğe Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Oğuzca kaydı düşülerek *bayık söz* örneğinde “doğru söz” anlamına geldiği belirtilir. (Atalay, 1986: 76) Clauson sözcüğün anlamını “true, reliable” yani “doğru, dürüst” olarak verir. Harezmi sahasında “kesinlikle”, Osmanlı Türkçesinde ise “doğru; kesinlikle” anlamlarını taşır. (Clauson, 1972: 385)

Kırgız Türkçesinde bu sözcükle oluşturulan *bayıq bol-* “gayret sarfetmek, uğraşmak, çabalamak.” birleşik fiili vardır. (Tietze, 2002: 296) Fakat Türkiye Türkçesinde bu sözcük kullanımdan düşmüştür.

biti: “mektup, yazılmış şey.” (TDK- I. Cilt, 2009: 615)

Metnimizde hem 1229. dörtlükteki *Yir öpüp biti virdiler* ve 1238. dörtlükteki *Bu şarp biti didiler* örneklerinde görüldüğü gibi tek başına hem de 1213. dörtlükteki *Otur biti yaz diyü* ve 1241. dörtlükteki *Bu biti’i biz yazmaduḡ* dizelerinde görüldüğü gibi *biti yaz-* şeklinde birleşik fiil oluşturarak da kullanılmıştır.

“Yazıt, kitap, mektup, belge vb. herhangi bir yazılı şey için genel bir sözcük.” anlamındaki *bitig* sözcüğünün yanında *biti-* fiili de bulunur. Clauson, bu fiilin uzun ünlülü olarak *biti:-* “yazmak.” anlamına geldiğini söyler. Çince “yazı fırçası” anlamında *pi* sözcüğü bulunduğu gibi Moğolcada da *biçi-* fiili bulunmaktadır. Eski Türk yazıtlarından Kül Tigin yazıtında *beḡḡü: taḡ tokı:tdım biti:dim* “Sonsuz taş hâkettirdim, yazdırtım.” ifadesi geçer. Çağataycada *bitik* “mektup”; Harezmcede *biti*: “mektup”; Codex Cumanicus’ta *bitik* “kitap”; Kıpçakçada *biti:/bitig* “kitap” anlamındadır. Osmanlıcada, XIV. yüzyılda *bitig*; XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar *biti* genellikle “mektup”, bazen daha genel olarak “yazılı belge”; XIV. ve XV. yüzyıllarda ise “bir ölüm ilanı, hayatları boyunca derlenmiş ve bir kişinin eylemlerinin ölümünde yayınlanan kaydı” özel anlamındadır. (Clauson, 1972: 299, 300- 303) IX. yüzyılda Köktürk harfleriyle kaleme alınan bir kitap olan Irk Bitig de bu adı taşır. Eski Uygur Türkçesinde de *bitig* “1. yazı, kitap, belge, vesika, vasiyetnâme. 2. hurufat, harfler, alfâbe.” anlamındadır. (Caferoğlu, 1993: 45)

DLT’de “yazmak” anlamına gelen *biti-* fiilinin yanında *bitig* “yazma, yazı.”, *bitik* “kitap; mektup; yazma, yazı, yazış; yazılı şey, kâğıt.” ve Oğuzca kaydı düşülerek *bitik* (g) “muska; afsun, üfrük” (Atalay, 1986: 95, 96) anlamları verilen bu sözcük Eski Oğuz Türkçesinde hem *bitig* biçiminde hem de, metnimizde olduğu gibi, sondaki /g/ sesinin düşmesi sonucu *biti* biçiminde kullanılmıştır.

Tatar Türkçesinde “muska” anlamına da gelen *böti* (Ağızlarda: bötü, bétü, pétü, bétég) sözcüğü de Eski Uygurcadaki *bitig*, *bitik*, *pütük* “yazma, yazılmış dua; kitap, mühür” sözcüğünden gelir. Bir görüşe göre bu sözcük Çince *pi* < *piyet* “fırça, küçük fırça” sözünden gelmedir. (Əxmətyanov- I, 2015: 209) Çağdaş Türk yazı dillerinde “yazılı şey, mektup” anlamındaki *biti*/*bitig* yerine Arapça “yazı, çizgi” anlamına gelen خط (*hatt*) ve yine Arapça ketb “yazmak” sözcüğünden oluşturulan مكتوب (*mektüb*) sözcüğü yaygınlaşmıştır. Bu sözcükler Azerbaycan Türkçesinde *mäktub*; Başkurt Türkçesinde *xat*, *mäktüp*, *bötiy*; Kazak ve Kırgız Türkçesinde *qat*, Özbek Türkçesinde *mäktüb*, *xat*; Tatar Türkçesinde *xat*, *mäktüp*, *böti*; Türkiye Türkçesinde mektup, Türkmen Türkçesinde hat, Uygur Türkçesinde ise xät biçimindedir. (Ercilasun, 1992: 572, 573) Görüldüğü gibi sadece Başkurt ve Tatar Türkçesinde /b/ dudak ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ilk heceleri yuvarlak ünlülü olarak *bötiy* ve *böti* şeklinde yaşayan *biti* sözcüğü diğer Türk yazı dillerinde kullanımdan düşerek arkaikleşmiştir.

çın şabāh: “tanyeri ağarmak üzere olduğu zaman, subh-ı sâdık.” (Dilçin, 2009: 57)⁴

Metnimizde 870. dörtlükte geçer:

*Çın şabāh irte oldı
Sulţān Yūsuf buyurdı
Ol tǎzīyi getürdi
Ahırından çıkaru*

Tietze bu tamlamaya şu anlamı verir: “sabah erken, sabahın alacakaranlığı (yâni hakikî — fecr-i kâzib olmayan— sabah)”. Eski metinlerde *çın şabāh* yanında *çın seher* de kullanılabilmekteydi. (Tietze, 2002: 509)

Clauson *çın* sözcüğünün Eski Türkçede uzun ünlülü olarak *çı:n* olduğunu belirtir ve “doğru, gerçek” anlamıyla Çince de *chên* sözcüğü olduğunu söyler. Bu sözcük *çın* kértö a:tlığ üze:, *çın* kértü, *çı:n* sö:z, *çı:n* sö:z gibi sıfat tamlamaları kurar. (Clauson, 1972: 424) Eski Uygur Türkçesinde *çın* sözcüğü “gerçek, gerçeklik, doğru” anlamıyla tek başına kullanıldığı gibi *çın bitig* “gerçek senet ve sözleşme” örneğindeki gibi sıfat olarak da kullanılmıştır. (Caferoğlu, 1993: 61) Kıpçak Türkçesinde “tam, gerçek” anlamının yanı sıra “en yüksek yer, doruk” anlamına da gelir. (Toparlı vd., 2007: 51, 52)

Sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “düz, doğru, düzgün” anlamıyla *çin* şeklinde yaşar. (Axundov, 2006: 485) Türkmen Türkçesinde *çyn* (*çın*) sözcüğünün kullanım alanı genişleyerek *çyn*, *çynçy*, *çynlyk*, *çynyrgamak*, *çynygatmak* gibi sözcükler de oluşturur. (Kyýasowa vd., 2015: 237) *Çın* sözcüğü Tatarcada yine *çın* biçimindeyken Başkurtçada *ısn*, Nogay, Kazak, Karakalpak, Tuva, Şor Türkçelerinde *şın*, Hakasçada *sın*, Moğolcada ise *çin* biçimindedir. (Əxmətyanov- II, 2015: 469) Kırgız Türkçesinde *çın* ve *çınığı* şeklinde kullanımı olan sözcük Özbek ve Uygur Türkçelerinde *çin* biçiminde yaşar. (Ercilasun, 1992: 734, 735)

Görüldüğü üzere benzer anlamlarla birçok Türk yazı dilinde ve Moğolcada korunan bu sözcük Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşerek arkaikleşmiştir.

delim: çok, birçok, ziyade (TDK – II. Cilt, 2009: 1067)

495. *Delim kızlarum oldı
Hergiz oğlum olmadı*

⁴ Osman Fikri Sertkaya da *çın* sözcüğüyle ilgili bir makale yazarak bu sözcüğün anlamı, Çince *chên*’den Türkçeye geçişi, sözcüğün doğru okunuşu ile *çın* isminden türetilen kelime ve gramer şekilleri hakkında bilgiler verir. (Sertkaya, 1988: 175-181)

*Māl hāceti kalmadı
Hācetüm oğul diyü*

“Çok, hayli, birçok, ziyade” anlamlarına gelen “*delim*” sözü Eski Türkçe ve Doğu Türkçesi eserlerinde “*telim*” şeklinde geçmektedir. Uygur, Karahanlı, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde de “*telim*” olan bu sözcük Eski Türkçe dil evresinden Eski Oğuz Türkçesinin sonlarına kadar yaygın biçimde kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesinin ilk devrelerinde yazılan karışık dilli eserlerde Doğu Türkçesi formuna uygun olarak “*telim*” şeklini muhafaza eden kelime diğer Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde “*delim*” ve ilk hecedeki e-i değişimi sonucunda “*dilim*” şeklinde de geçmektedir. Hoca Mesud Ferhangname-i Sa’di Tercümesi’nde nüshalardan birindeki öküş “çok” sözü bir başka nüshada “*dilim*” sözü ile karşılanmıştır. Tarama Sözlüğü’nde de yaygın biçimde “*delim*” kelimesinin geçmesi kelimenin kullanım yaygınlığını ve işlevliğini gözler önüne sermektedir. Türkolojideki genel kanaat kelimenin Moğol dilindeki *dalim* “1. suitable occasion 2. all together” sözü ile ilgili olabileceğidir. Fakat kelimenin yazılışı benzer olsa da anlam bakımından ciddi fark bulunmaktadır. Moğolcadaki bu kelimenin anlam bakımından yakın olduğu diller Japonca *tura-*: “to go together with, bring as company”; Korece *teri-*: “1. to be together with 2. to be similar”; Mançu Tunguzca *dalin/ dalindo/ dalindini*: “help; dueto” biçimlerine daha yakındır. (Üşenmez, 2014: 202)

dirneş-: “toplanmak, yığılmak.” (TDK – II. Cilt, 2009: 1115)

*Ḳamu cümle dirneşdi
Geçen yılı söyleşdi
Didiler kırk yıl geçdi
Ba’zları yitmiş diyü*

Metnimizin 1328. dördlüğünün *ḳamu cümle dirneşdi* dizesinde geçen bu sözcüğün Tarama Sözlüğü’nde *dirneş-* ~ *derneş-* biçimleriyle yer aldığını görmekteyiz. Sözcük kapalı e’ye sahip olarak *dérneş-* olmalıdır. Dîvânü Lugâtî’t-Türk’ta “dermek, toplamak” anlamında *tér-* ve bu fiil kökünden türeyen *térin-* “kendisine dermek” (Atalay, 1986: 604, 605) fiilleri bulunur. Bu kökten oluşturulan *dirneş-* fiili toplanmak işinin birlikte yapıldığını bildirir. Yani işteş çatıya sahiptir. Bu biçimiyle Standart Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Bugün aynı kökten türeyen *der-*, *dergi*, *deril-*, *derle-*, *derlem*, *dernek* gibi sözcükler yaşamaya devam etmektedir. Çağdaş Türk yazı dillerinde ise *dirneş-* sözcüğü bulunmamaktadır. Bunun yerine “dermek, derlemek, toplamak” anlamıyla Azerbaycan Türkçesinde *därmäk*; Kazak Türkçesinde *terüv*, Özbek Türkçesinde *termâq*, Yeni Uygur Türkçesinde *tärmäk* kullanılır. (Ercilasun, 1992: 156-157)

döyeme-: “dayanamamak, katlanamamak, tahammül edememek.” (TDK- II. Cilt, 2009: 1244)

Metnimizde:

918. *Yūsuf ḳamçusın aldı
Ol od eline girdi
Yūsuf ḳamçuyı atdı
Ol oda döyemeyü*

1258. *Yūsuf çün döyemedi
Özü göynüp ağladı
Bunlaruñ gözün şeşdi
Bunlar baḳdı sevinü*

dörtlüklerinde geçmekte olan bu sözcük günümüz Standart Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Clauson bu sözcüğü uzun ünlülü göstererek tö:z- “to suffer, endure” yani “dayanmak, katlanmak” anlamını verir. Sözcük Çağataycada da *töz-* şeklindedir. (Clauson, 1972: 572) Sözcük, Kıpçak Türkçesinde de “1. ıstırap çekmek, aç ı çekmek. 2. sabır ve tahammül göstermek, dayanmak, katlanmak.” anlamlarıyla *töz-* şeklindedir. (Toparlı vd., 2007: 283) Eski Türkçeden itibaren meydana gelen adağ> azak> ayak gelişimine benzer bir şekilde bu sözcük de Eski Oğuz Türkçesine geçişte *töz-> döy-* gelişimi yaşamıştır, denilebilir. Bu durumda sözcüğün diğer örneklerle nazaran daha erken bir dönemde -d->-z- sızıcılışmasını yaşadığı düşünülebilir. *Döy-* fiilinin bu biçimiyle tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde bulunmaması Eski Oğuz Türkçesine has bir yapı olduğunu gösterir.

Günümüzde ise aynı anlamını koruyarak Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde *dözmäk/dözmek*; Kazak Türkçesinde *töziü*; Tatar Türkçesinde *tüzü* ve Başkurtçada *tüdiv* şeklindedir. (Ercilasun, 1992: 152, 153- 728, 729)

egin: “sırt, arka.” (TDK – III. Cilt, 2009: 1390)

84. *Egnine don geydüirdi*
Altun kuşak kuşatdı
Altun tãc başına urdı
Bile çıkdı gönderü

Ağızlarda *eyin* olarak da geçen bu kelime, “üst baş, giyecek” anlamlarında da kullanılır. Eski Türkçeden başlayarak kullanılan bu sözcük Orta Türkçede *egin* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *eyin* biçimi kullanılır.

Türkçe *eg-* kökünden geldiği anlaşılmaktadır: *eg-+-in*. Doerfer –n ekiyle yapılmış bir türev olduğunu dile getirmekle yetinmiştir. Türkçe *burun, taban, karın* gibi. (Eren, 1999: 130)

Ramstedt *egin*’in **egen* “omuz” biçiminden geldiğini bildirmiştir. Daha sonra *egin*’in Moğolca *egem* biçimiyle birleştirmiştir. Poppe Ramstedt’in birleştirmesine katılmışsa da, Doerfer’in özlü eleştirilerine uğramıştır. Ancak daha sonra Doerfer “*egin*” ile “*egem*”i “ortak oldukları söz götürmeyen temel sözler” olarak değerlendirmiştir. (Eren, 1999: 130)

göynü-: “yanmak.” (TDK- III. Cilt, 2009: 1803) Metinde “içi yanmak” anlamıyla geçer.

Sözcük,

Yūsuf çün döyemedi
Özü göynüp ağıladı
Bunların gözin şeşdi
Bunlar bakdı sevinü

şekliyle metnimizin 1258. dörtlüğünde yer alır. Tarama Sözlüğü’nde *göyünmek, göynümek, göynemek, gövünmek, göyenmek* biçimleriyle de kaydedilmiştir. Bu sözcük, DLT’de “yanmak; yakmak.” anlamıyla verilen *köy-* (Atalay, 1986: 368) fiilinden Batı Türkçesinde /k-/ ünsüzünün ötümlüleşmesi ve eklerle türetilmesi sonucu oluşmuştur. Eski Uygur Türkçesinde de “yanmak, kavrulmak.” anlamıyla *köymäk* sözcüğü vardır. (Caferoğlu, 1993: 118)

Bu sözcük “yanmak” anlamıyla Kırgız Türkçesinde *küyüü* şeklinde yaşarken Tatar Türkçesinde de aynı anlamla *köyü* sözcüğü vardır. Tatar Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde bu sözcük için Eski Türkçe *köy-* < **kög-* “yanmak” açıklaması verilir. Eski Moğolcada *kögyi-* “yanmak, yanıp gitmek” anlamında bir fiil de bulunmaktadır. (Əxmətyanov- I, 2015: 448) “İçi yanmak”

anlamında Kazak Türkçesinde *küyip qaluv*, Özbek Türkçesinde *küyib qalmaq* söz birleşmeleri bulunurken söz konusu fiil ve ve bu fiille oluşturulan yapılar Standart Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür.

güyegü: “güvey, damat.” (TDK – III. Cilt, 2009: 1887)

437. *Biñ kul qaravaş virdi*
Qızın bile gönderdi
Elçisin ağırladı
Sultān güyegüm diyü

Eski Türkçede olduğu gibi Orta Türkçede de *küdegü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *küyegü* biçimi kullanılır.

Türkçe **küde-* “misafir gelmek” kökünden *-gü* ekiyle türetildiği anlaşılmaktadır. Eski ve Orta Türkçede “düğün” anlamında kullanılan “küden” sözünün de bu kökten geldiği düşünülebilir. Hasan Eren bu sözün Moğolca *kürdegü* “kız kardeşin kocası” sözüyle birleştirilmesinin yanlış olduğunu söyleyerek Moğolca *küregen* (~ *kürgen*) “güvey” biçimiyle birleştirilmesi de olanaksızdır, der. Türkçede eski güyegü (>güyegi) biçimindeki *-y-* sonradan *-v-*‘ye çevrilmiştir. Örn. Türkçe yuva (<uya) sözündeki *-v-* sesi de eski *-y-*‘den dönüşmüştür. (uya > yuva) (Eren, 1999: 168)

Eski ve yeni diyalektlerde “güvey” olarak geçen *küreken* ~ *köreken* gibi biçimler Moğolcadan alınmıştır. (Moğ *küreken*, *küregen*, *kürken*) Clauson Moğolca biçimleri Türkçeden kalma eski alıntılar olarak değerlendirmiştir. (Eren, 1999: 169)

irgür-: “ulaştırmak, eriştirmek.” (TDK- III. Cilt, 2009: 1521)

Tarama Sözlüğü’nde *erürmek*, *ergürmek*, *irürmek*, *irgürmek*, *irgirmek*, *ergirmek* gibi farklı biçimlerde kaydedilen *irgürmek* sözcüğü metnimizin 1223. dördlüğünde *saña belā irgürem*; 1260. dördlükte *irgürdi beni Hālīk*, 1348. dördlükte *seni Tañrı irgürdi* örneklerinde görülür. Eski Türkçede “ulaşmak, erişmek” anlamına gelen *er-~ ir-* fiil köküne ettirgenlik sağlayan bir fiilden fiil yapım eki olan *-gür-* ekinin getirilmesiyle *irgür-* fiil gövdesi oluşturulmuştur. DLT’de *ergür-* “erişmek, vaktinde yetişmek.” anlamıyla yer alan sözcük Çağataycada *irgür-* şeklindedir. (Atalay, 1986: 189)

Günümüzde bu sözcük kullanımdan düşmüş olup yerine *ulaştırmak* ya da *eriştirmek* sözcükleri kullanılır.

keleci: “söz, lakırdı.” (TDK – IV. Cilt, 2009: 2398)

115. *Yanlış oldu kelecüm*
Mihnet oldu umacum
Ol evdeki şıgıncum
Yanlış oldu ol bellü

İslamiyet öncesi Türk yadigârlarının hiçbirinde *keleci* ~ *keleçi* ~ *kelecü* ~ *keleçü* sözüne rastlanmamaktadır. İlk olarak DLT’de *keleçü* “söz” anlamında geçen kelime, Kâşgarlı Mahmud tarafından Oğuzca olarak nitelendirilmiştir.

Mukaddimetü’l Edeb’de “*kelelci*: Mo. hikâye; *keleşmiş*: sözlü, nişanlı” biçimleri mevcuttur. Buradaki kullanımlar *keleci* sözünün fiil tabanlı bir yapıdan geldiğine işaret etmektedir. Ayrıca

anlam olarak da o devir metninde *keleşmiş* “sözlü, nişanlı” ifadesinin kullanılması *keleş*- fiilinin karşılıklı anlaşmak, söyleşmek, sözleşmek olduğuna delalet eder. (Üşenmez, 2014: 400)

Käläçi sözü Harezmi, Kıpçak ve Osmanlı Türkçelerinde “söz, haber, söyleme” anlamlarıyla varlığını sürdürmüştür. XV. yüzyıl Ulug Muhammed Yazmasında *ilçi – keleş* “elçi” şeklinde geçmektedir. (Üşenmez, 2014: 401)

Kälämäçi “tercüman” sözünün *keleş* ile ilişkili olduğu ortadır. Bu hususta Türkologların farklı görüşleri vardır. Räsänen’e göre sözcük Çince’den ödünçlenmiştir. Doerfer’e göre *kälämäçi*; *kälä*- “konuşmak, söylemek” fiilinden türetilmiştir. Buna göre *kälä*- fiiline önce *-mä* fiilden isim yapım eki, sonra da *+çi* isimden isim yapım eki getirilerek “*kälämäçi*” sözü oluşturulmuştur. Yunusoğlu da bu görüşe paralel bir izah yapar ama kelimenin Moğolca *kele*- fiilinden geldiği konusunda emindir ve kelimeyi Moğolcadan alıntı sözler arasında göstererek *-ma* ve *-çi* ekleri vasıtasıyla Türkçeleştirdiğini ileri sürer. (Üşenmez, 2014: 401)

Clauson’a göre *keleş* Moğolca *kele*- “konuşmak” sözü ile birleştirilemez. Doerfer, başlangıçta *kälämäçi* “tercüman” sözünün Çince’den alıntı olduğunu düşünür, sonraları ise Türkçeden Moğolcaya geçen sözcükler arasında gösterir. Benzer biçimde söz konusu kelime, Moğolca aracılığı ile Farsçaya *keleş/kelemeçi* “tercüman”; Mançucaya *hele* “konuşabilme”; Rusçaya *kiliçey* “haberci, ulak” şekillerinde geçmiştir. (Üşenmez, 2014: 402)

Çağdaş Türk yazı dillerinden Çuvaşçada *kala*- “söylemek, demek”, *kalaş*- “konuşmak, söyleşmek”, “kız istemek”; Karaim, Kırım Türkçesi *keliş*- “istemek, kız istemek”; Karaim Trok., *kel’eşin*- “nişanlanmak”; Karaim Trok, Kırım *kel’eş*- “nişanlanmak”, Kumuk Türkçesinde *geleş* “çöpçatan”, Balkar Türkçesinde *keleş* “gönderilmiş, çöpçatan”; Kırgız Türkçesinde *kep-keleş* *kep keleş*, *keleş söz* “konuşma, havadis, haber”; Karaçay – Malkar Türkçesinde *keleş* “elçi, ara bulucu, dünür, temsilci”, *keleş töreşi* “elçi, ara bulucu”, *keleş iy-* “elçi göndermek, dünürü göndermek” anlamlarına gelir. *Käläçi*, günümüzde Türkiye Türkçesi ağızlarında *geleş etmek* “konuşmak, dedikodu yapmak.” (TDK, 1993: 1973); *keleş* “sözleşme, anlaşma” (TDK, 1993: 2726) olarak yaşamaktadır. *Käläçi* sözü Moğolcaya *kälä*- “konuşma”; Tunguzcaya *kele*- “kız isteme”; Finceye *kieli* “dil, konuşma” biçimlerinde geçmiştir. (Üşenmez, 2014: 400)

kığır-: “çağırarak, davet etmek, seslenmek, haykırmak.” (TDK – IV. Cilt, 2009: 2473)

469. *Pes dellâllar kığırdı*
Oğlan kim alur didi
On hüneri var didi
Gelün işidün diyü

Eski Türkçe dil evresinden itibaren takip edilebilen *kığır-/kıkır-* “çağırarak, bağırarak, yalvarmak, yüksek sesle seslenmek” eylemi Türk dilinin bütün devrelerinde kullanılmıştır. Gülensoy sözcüğün kökünün yansıma /kī/ olduğunu düşünmektedir. (Gülensoy, 2007: 506) Orhun Yazıtları, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü: *kığır-*: bağırarak. (Üşenmez, 2014: 157); Mukaddimetü’l-Edeb: *kıkır-*: çağırarak, bağırarak; *kıkırış-*: çağırışmak. Zaman içinde kelimenin anlamının genişlemesi ile “emretmek, buyurmak” gibi şekilleri de ortaya çıkmıştır; Kıpçak Türkçesi Sözlüğü: *kığır-*: bağırarak, çağırarak, emretmek. (Toparlı vd., 2007: 143); Niyazî-Nevâî’nin sözleri ve Çağatayca Tanıklar: *kıçırış-*: çağırışmak, haykırmak.

Mevcut anlam Batı Türkçesinde daha da genişleyerek “davet etmek” manasını da bünyesine katmıştır. Eski Oğuz Türkçesi eserlerinde kelime “bağırarak, çağırarak, davet etmek,

bağdırtmak, çağdırtmak, yüksek sesle seslenmek” vb. anlamlarının yanında “dua, yalvarış, niyaz” anlamına gelecek biçimde de kullanılmıştır.

898. dörtlükte Rodos nüshasındaki *uş tül yoħsul ƙaldım* dizesi Ertaylan’da *işte dul yoħsul ƙaldım* biçimindedir ya da 956. dörtlükte Rodos nüshasındaki *oğlanların ƙıgırdı* dizesi Ertaylan’da *oğulların ƙağırdı* biçimindedir. *Uş* sözcüğü ve *ƙıgır-* fiilinin unutulup arkaikleşmesi nedeniyle halkın daha rahat anlaması için *uş* yerine *işte* sözcüğü, *ƙıgır-* fiilinin yerine *ƙağır-* fiili kullanılmıştır. İki nüsha arasında bile arkaikleşme sonucu farklı sözcükler kullanılmış ve *ƙıgır-* fiili günümüz ölçünlü Türkiye Türkçesinde tamamen kullanımdan düşmüştür.

ƙırnaƙ: “cariye, halayık.” (TDK. – IV. Cilt, 2009: 2513)

605. *İnce ƙamış parmağın
Dürre beñzer dırnağın
Oldum senün ƙırnağın
Benüm ol dir yalvaru*

Ƙırnaƙ sözcüğü “cariye, halayık” anlamına gelmektedir. Yerel ağızlarda “güzel kız veya kadın” olarak da geçer. Bundan başka ağızlarda “çalımlı”, “güzel, titiz, çevik”, “becerikli” ve “oynak (kadın)” gibi anlamlarda da kullanılır.

Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada *ƙırnaƙ* biçiminde olan kelime “cariye, esir” anlamıyla kullanılmıştır. (Eren, 1999: 239)

Bilimsel yayınlarda *ƙırnaƙ*’ta “kız” sözünün saklandığı sık sık dile getirilmiştir. Ancak *ƙırnaƙ*’ın kız sözüyle birleştirilmesi ses ve yapım bakımlarından güçtür. Buna karşılık Kırğızların halayığa verdikleri *qızalaq* adının “kız” kökünden geldiği açıktır. Eski çağlarda Türklerin cariyeye *ƙırkın* adını verdiklerini biliyoruz. Ancak başlangıçta “genç kız, genç kadın” olarak kullanılan bu adın *ƙırnaƙ* biçimiyle birleştirilmesi tartışmaya açıktır. (Eren, 1999: 239)

Bu sözcük günümüz Türk yazı dillerinden sadece Türkmencede korunmuş diğerlerinde ise *känizäk*, *kün* ve *cariyä* kullanımı yaygınlaşmıştır. Türkmencede *gyrnak* sözcüğüne 1. *Alamançylyk netijesinde ýesir alnan aýal-gyz.* 2. *Barjamly adamlaryň gapysynda öý hyzmatkäri hökmünde saklanan aýal, öýdençer. Gurban baýyň gapysynyň, Gyrynagydy Garagöz gyz (R. Seyidow).* 3. *göç.m. Aýal-gyzlar kemsidilip áýdylýan söz. Sem bol, gyrnak!* (Kyýasowa vd., 2015: 527) anlamı verilerek *taryhy sözler/ könelişen sözler* “eskimiş sözler” arasında gösterilmiştir. Türkmen Türkçesinde korunan bu yapı günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür.

kirtün-: “tasdik etmek, iman etmek, inanmak.” (TDK- IV. Cilt, 2009: 2577)

Sözcük, 1211. dörtlükte geçer:

*Eydür ol oğlanları
Saňa virelüm haberi
İşit uşbu işleri
Uşbu sözde kirtünü*

Eski Türkçede bu sözcük *kirtgün-/ kirtkün-* biçimindeydi. Batı Türkçesinde /-g-/ ünsüzünün düşmesiyle *kirtün-* şekline geçer. Bu sözcüğe Eski Uygur Türkçesinde “inanmak, itikad etmek” anlamında *kirtgünmāk* şeklinde rastlanır. (Caferoğlu, 1993: 112) Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi Kıpçak Türkçesinde *kerti* ~ *kirti* sözcüğü “doğru, hakîkî, gerçek” anlamındadır.

(Toparlı vd., 2007: 140, 150) Clauson kértü: (?kértö:) “gerçek, doğru, sadık” anlamlarını verir. (Clauson, 1972: 738)

Karaim, Karaçay-Balkar ve Nogaycada “gerçek” anlamında *kerti* sözcüğü yaşar. Kumukçada ise sözcük *gerti* şeklindedir. Hakaşçada ise *kirtən-* “inanmak” demektir. Oğuz grubu Türk yazı dillerinde ise *kertin-*, *kirtin*, *kertün-*, *kirtün-* ve türevleri kullanımdan tamamen düşerek “gerçek” (< ETü kértü+çek) sözcüğünde arkaikleşmiş olarak kalmıştır.

şayru: “hasta.” (TDK – V. Cilt, 2009: 3351)

565. *Yine t̃āyesi eydür
Bu ‘āşıklık yavuzdur
Beñizleri şarardur
Şağları şayru kılu*

Eski Türkçe döneminde bulunmayan *şayru* “hasta” sözü Köktürk, Uygur ve Karahanlı eserlerinin hiçbirinde geçmez. Bu kelimenin karşıladığı anlam Eski Türkçe ve Orta Türkçe devresinde *sökel* sözü ile karşılanmıştır.

İlk olarak Kıpçak Türkçesinde geçen *şayrı/ şayru* “hasta”; *şayru ol-* “hastalanmak” anlamındadır. Bu devirde *şayru – sökel* sözlerinin her ikisi de kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde *şayrı/ şayru:* hasta; *şayru ol-:* hastalanmak.

Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Şeyh Süleyman Efendi’de *şayru* “üzgün, hasta” şeklinde geçmektedir.

Tarama sözlüğünde hem *şayru* hem de *sökel* sözleri “hasta” anlamında kullanılmıştır: *şayru/ sayru/ şayrı:* hasta; *şayruluk/ sayruluk/ şayrılık/ şayrılığ:* hastalık. (TDK – V. Cilt, 2009: 3351) Hüseyin Kazım Kadri’de *sayru* “mehcur, hasta, mariz” şeklinde kayıtlıdır. Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmanî’de *şayrı* “hasta; savmak, tesir etmek; üzgün, hasta, rencur...; yanar hasta, mariz” ifadesinde *sav-* sözüne gönderme yapması muhtemelen Şeyh Süleyman Efendi sözlüğünde geçen *sayrusav* “geçip tesir etme” sözü ile ilgilidir. Nitekim mezkûr sözlükte *sayrun* “serin hava, hafif soğuk” sözü *sav* “geçirmek, göndermek” sözü ile birleştirildiğinde kişinin serin ve soğuk hava etkisiyle “soğuk alması, hastalanması” ilişkilendirilebilir. *Sayrunsav* sözündeki “sav” sözü kullanımdan düşmüş olup kelime **sayrun*, *sayru*, *şayrı* biçimine dönüşmüş olabilir. (Üşenmez, 2014: 518)

Batı Türkçesinde bilhassa Eski Oğuz Türkçesinde “*şayru*” sözünün “*sökel*” ile birlikte “hasta, yorgun” gibi kullanımları mevcuttur. *Sökel* kullanımı *sayru* sözüne göre çok nadir olmakla beraber XVI. asırda kullanımdan düşmüştür. Bilhassa *şayru/ sayru/ şayrı; şayruluk/ sayruluk/ şayrılık/ şayrılığ* ve *şayru ol-* biçimleri Eski Oğuz Türkçesi eserlerinde sık kullanılan *şayru* ve türevleri yerini alıntı sözler olan “hasta”, “bîmâr” sözlerine bırakarak kullanım sıklığını XVI. asırdan itibaren kaybetmeye başlamıştır. Nitekim günümüzde de *hasta/ hastalık/ hasta ol-* şeklinde kullanımı yaygındır.

sinle: “mezarlık, merkat.” (TDK – V. Cilt, 2009: 3470)

271. *Sinleden bir ün geldi
Cānum Yūsuf saña n’oldı
Yūsuf işitdi ağladı
Anası ünin dinleyü*

Sin “mezar” sözüne yer adı yapma özelliğini günümüzde de sürdüren +lA (<+lAg)⁵ ekinin eklenmesiyle oluşan sinleg> sinle “mezarlık” anlamına gelir. Sin sözü Eski Türkçe dil devresinden XIX. asra kadar edebi dilde varlığını devam ettirmiştir. Tarihi metinlerde Orhun Yazıtlarında tesadüf edemediğimiz sin kelimesi ilk olarak Ötüken Uygurlarına ait olan Tariat yazıtında sin “mezar”; sinleg “mezarlık” olarak geçmektedir. Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde kelime sin “mezar” olarak kalın sıradan madde başı olarak verilmiş fakat ince sıradan “sin” biçiminin bulunduğu da kaydedilmiştir. Daha sonra araştırmacıları kelimenin etimolojisi ve kaynağı hususunda fikir ayrılığına düşürecek olan Çince ts’in kelimesine de yer verilmiştir. Kelimenin Çince “ts’in” sözünden geldiğini ilk olarak söyleyen Gabain’dir. Baskakov ise Rasanen’e dayanarak kelimenin Çince geldiğine kanaat getirmiştir. Yunusoğlu da Uygurca – Çince İdikut sözlüğünde “sin” madde başı altında “mezar” olarak anlamlandırdığı kelimeyi Çince “ts’in” kaynaklı göstermiştir. Talat Tekin de “sin” kelimesinin Çince olduğunu ileri sürmüştür. Hatta “boy, endam, vücut” anlamlarına gelen Türkçe “sin” sözü ile “mezar” anlamına gelen ve Çince Türkçeye geçtiğini savunduğu “sin” sözünün birbirine karıştırıldığını söyler. (Üşenmez, 2014: 542)

Kâşgarlı’nın “sin” kelimesi hakkında verdiği “boy bos” buradan alınarak yapılı boylu poslu kişilere “sınlığ kişi” adlandırmaları ve yine “sin” sözüne bağlı olarak mezara da sin denir. Çünkü mezar insanın boyunca olur diyerek bir başka “sin” maddesini “mezar” olarak açıklaması XI. yüzyıl metni için çok önemli bir veridir.

Kazan Tatar Türkçesinde “sin” sözü DLT’deki ilk anlamına uygun olarak “heykel, yontu; insan gövdesi; put” anlamlarına gelmektedir. (Öner, 2009: 235)

Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde sin, mezar, kabir, erva vb. şeklinde geçen kelimeler herhangi bir anlam kargaşasına uğramadan XIX. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmıştır. EOT metinlerinde sıkça kullanılan “sin” ve “sinle” kelimeleri Anadolu ağızlarında yaygın biçimde yaşamaktadır. Fakat bugün Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür.

şes-: “çözmek.” (TDK- V.Cilt, 1996: 3659)

Sözcük, 1258. dörtlüğün *Bunlaruñ gözin şesdi* dizesinde geçer.

Clauson sözcüğün kökünü *çij-* ~ *çöj-* fiillerine götürür. (Clauson, 1972: 400) Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde *şäşilmäk* “çözülmek” sözcüğünü kaydeder. (Caferoğlu, 1993: 217) DLT’de de *şes-* “çözmek” anlamındadır. Fiilin *şes-* değişkesi de *şesil-*, *şeslin-*, *şesür-*, *şesü-*, *şesük* gibi eklenmiş hâlleriyle sözlükte bolca örneklenir. (Atalay, 1986: 507, 508- 557)

Başkurt Türkçesinde *sisiv*; Kazak Türkçesinde *şesüv*; Kırgız Türkçesinde *çeçüü*, Tatar Türkçesinde *çişü* biçimindedir. Kıpçak grubu Türk yazı dillerinde korunan bu sözcük Türkiye Türkçesinde *çözmek*, Azerbaycan Türkçesinde *çözmäk*, *açmaq*; Türkmen Türkçesinde *çözmek* biçimindedir. (Ercilasun, 1992: 138,139) Böylelikle *şes-* fiili, Oğuz grubu Türk yazı dillerinde kullanımdan düşerek arkaikleşmiştir. Anadolu ağızlarında “çözmek” anlamında kullanılan *cez-* fiili de bu kökle ilgili olmalıdır. Clauson’a göre Eski Türkçede aynı anlamda olan iki varyant grubu vardır, *şes-/çeş-/şes-* grubu ve *çöj-/çöz-* grubu; bahsetmediği *cez-* varyantı her iki gruba bağlanabilir. Böyle olunca bütün varyantların yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır. (Tietze, 2002: 503)

⁵ Eski Türkçe döneminde isimden fiil türeten +lA- ekine fiilden isim türeten -g ekinin koşulmasıyla oluşan birleşik bir ektir. Eski Oğuz Türkçesi döneminin özelliği gereği sondaki -g sesi düşerek yalnızca -lA eki kalmış ve aynı fonksiyonu taşımaya devam etmiştir. Bu ek günümüzde kışla (<kışlag), kumla (kumlag), tuzla (<tuzlag), yayla (<yaylag) gibi sınırlı sayıda sözcükte vardır.

uŝat-: “ufatmak, parçalamak.” (TDK – VI. Cilt, 2009: 4000)

321. *Yūsuf eydür iŝitgil*
Benüm sözümi dutğıl
Putā secde kılmagıl
Hācuñ ufad uŝadu

Eski Türkçe dil devresinde Orhun Yazıtlarında rastlanılmayan *uŝa-* fiili ve benzerlerine yazılı metinlerde ilk olarak Uygur Türkçesinde rastlanır. Uygur Türkçesinden günümüze kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan *uŝa-* fiili ve benzerleri Karahanlı – Harezmi – Kıpçak – Çağatay Türkçelerinde işlek biçimde kullanılmıştır. Uygur Türkçesi dil yadigârlarında “*uŝa-*: ufalamak, parçalamak” ve bu fiil tabanından türetilen *uŝağ* adı “ufak, küçük” anlamlarına gelmektedir.

Karahanlı eserlerinde *uŝa-* fiili ve türevlerinin genişlediği görülür. *uŝal-/ uŝan-/ uŝat-* fiilleri “ufalanmak/ufalmak, parçalanmak, kırılıp ufalanmak/ufaltmak, kırmak, kırılmak” anlamlarına DLT, KB ve KT’de geçmektedir. Ayrıca *uŝa-* fiilinden hareketle türetilen *uŝağ* “küçük, ufak” ismi de Uygur Türkçesindeki kullanımla aynı anlamda DLT, KB ve AH’de geçmektedir. Benzer biçimde DLT’de bir işte çocukça durum sergilemeye karşılık “*uŝağlık*” sözü kullanılmaktadır. (Üşenmez, 2014: 318)

Eski Oğuz Türkçesi eserlerine baktığımız zaman *uŝa-/ uŝan-/ uŝat-/ uŝad-, uŝandur-* fiilleri “parçalamak, parçalanmak, ufalamak, ufalanmak, kırmak, dağıtmak, kırılmak, küçülmek, ufaltmak, ufalanmak vb” anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu fiil tabanının **uvŝa-* fiilinden türediği sanılan veya *og- > ug-> uv-* Eski Uygurca “ufalamak” ile ilintili olma ihtimalinden hareketle EOT eserlerinde görülen *uvalt-*: ufaltmak, parçalamak; *uvan-*: ufanmak, kırılmak, parçalanmak; *uvat-*: parçalamak biçimlerine de rastlanılmaktadır. EOT eserlerinde geçen *uŝağ* sözü de temel anlamı içinde muhafaza edilmiş “küçük, ufak, çocuk” anlamlarında kullanılmıştır. *Uvağ* biçimi ise “kırıntı, küçük parça, toz” anlamında geçmektedir. Benzer biçimde bir yerde de *uvacuğ/ ufacuğ* “küçücük” kullanımı geçmektedir. *Uvŝağ* ve *uŝağ* sözlerinin eş anlamlı olduğunu belirten Clauson ufak biçiminin XVII. asırdan sonra ortaya çıktığını belirterek aslında bu kelimenin “kırık, ufak parçalara ayrılmış” anlamına geldiğini ancak “küçük, küçük şeyler” (örneğin çocuk gibi) anlamında kullanıldığını belirtmektedir. (Üşenmez, 2014: 640)

yavud-: “saklamak.” (TDK- VI. Cilt, 2009: 4417) Sözcük, Kıssa-i Yūsuf u Zelîhâ’nın 1202. dördlüğünde geçer:

Benden ayrılup gitdün
Beni katı unıtdun
Haberün sen yavuddun
Hîç baña bildürmeyü

Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde “kaybedilmek” anlamında *yavu kılınmak*; “kaybetmek” anlamında *yavu kılmak*; “kaybolmak” anlamında *yavunmak*; “kaybolmak, zayi olmak” anlamında *yavu varmak* sözcükleri kullanılır.(TDK- VI. Cilt, 1996: 4408-4417) Osmanlı Türkçesinde de “yitik, kaybolmuş” anlamında *yava* kullanılmışsa da ölçünlü Türkiye Türkçesinde bu kullanımlar tamamen düşmüştür. Sözcük köken olarak “kayıp; sahipsiz” anlamına gelen Farsça *یابو* yâve (Kanar, 1998: 698) sözcüğünün Türkçeye *yava/ yavu/ yavı* biçimlerinde geçmesiyle oluşmuştur. Günümüzde artık kullanılmamaktadır.

yügür-: “koşmak, hızlı gitmek.” (TDK- VI. Cilt, 2009: 4749)

Metnimizin 768. dörtlüğünde

*Ya 'kūb evine vardı
[Hem] taşradan çağurdu
Tāye yügürüp geldi
Haberüñ nedür diyü*

biçiminde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *yügürmək* “koşmak, yügürmek, yürümek.” (Caferoğlu, 1993: 306); DLT’de ise “-at- koşmak, yüğrükçe koşmak; geçemek; segirtmek; beze eriş yapmak.” (Atalay, 1986: 821) anlamlarına gelir.

Azerbaycan Türkçesinde *yüyürmək*, Başkurt Türkçesinde *yügiriv*, Kazak Türkçesinde *jügiriv*, Kırgız Türkçesinde *cügürüü*, Özbek Türkçesinde *yügürmaq*, Tatar Türkçesinde *yögirü*, Türkmen Türkçesinde *yüvürmek*, Uygur Türkçesinde *jügrimäk* şekilleriyle yaşar. (Ercilasun, 1992: 502-503) Bu sözcük de Standart Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür.

2. Ek Durumundaki Eskicil Ögeler

-A: gelecek zaman eki; kamu atdan indiler/ Yūsuf’ı çık-a diyü 827, ol saña selām kıl-a 866, saña vezir ol ol-a 866.

-AyIn: emir-istek eki (birinci teklik şahıs); çıkar-ayın 1148, var-ayın 1378, vir-eyin 910, gir-eyin 1148, bil-eyin 1291.

-AsI: gelecek zaman sıfat-fiil eki; yüklen-esi 985, n’id-esi-n 1034.

-cılayın: isimden isim yapım eki (gibilik anlamı katar); bun-cılayın 1135.

-cılAyU: isimden isim yapım eki (gibilik anlamı katar); a-n-cılayu 777, sen-cileyü 1274. bkz. **-cılayın.**

-durur: bildirme eki (üçüncü teklik şahıs); kulum-durur 823.

-IçAk: zarf-fiil eki (zaman bildirir); ‘aşık ma‘şuk ol-ıçaq 945, iki cān seviş-içek 945.

-IsAr: gelecek zaman eki (üçüncü teklik şahıs); ol-ısar-dur 724, çık-ısar 784, ol-ısar 906, kıl-ısar 928.

-gIl: emir eki (ikinci teklik şahıs); var-gıl 761, çıkar-gıl 814, otur-gıl 838, ağlama-gıl 1080, dutma-gıl 1144, bildür-gıl 1187, yarlıga-gıl 1433, söyle-gil 762, geydür-gil 814, gör-gil 862, bil-gil 1080, bitür-gil 1396, eyit-gil 1414.

-gür: fiilden fiil yapım eki (ettirgenlik fonksiyonunda); ir-gür-di 1348.

-layu: isimden isim yapım eki (zarf yapar); Yūsuf-layu 1414.

-n: belirtme hâli eki; elleri hâlin şorgıl 816, Zelîhā tonu-ñ yırttı 882, ataların ağlatdı 951, sözi-n 1038, oğlanları-n 1117, haberü-ñ sen yavuddıñ 1202.

-sIz: ikinci çokluk şahıs eki ; dañla-mış-sız 1107, şan-ur-sız 1160, bilür mi-siz 1246, di-miş-siz 1250, söyle-r-siz 1254.

-UbAn(I/U): zarf-fiil eki; kaç-y-uban 1171, ağla-y-uban 1272, dur-uban 1403, söyle-y-üben 877, görüş-üben 961, sevin-üben 961, düş-üben 1171, ol-ubanı 1416, kork-ubanu 1240.

-vuz: birinci çokluk şahıs eki; var-sa-vuz 1346.

-yorur: şimdiki zaman eki; gel-i yoru-r mı 1169.

Sonuç

Bu çalışmada Halil Oğlu Ali'nin Eski Oğuz Türkçesiyle yazılan ilk Yûsuf kıssası olan eseri tanıtılmış ardından bu eserde geçen başlıca eskicil ögeler hem dikey (art zamanlı/ tarihsel) hem de yatay (eş zamanlı/ çağdaş) olarak karşılaştırmalı bir biçimde incelenmiştir. Böylelikle aynı eserin farklı yüzyıllarda yazılan nüshalarında bile artık eskimiş kabul edilen sözcük ve eklerin yerini yenilerine bıraktığı görülmüştür. Bu ve buna benzer eskicil biçimleri incelemek art zamanlı gramer çalışmalarına da destek olacaktır. Metinde tespit edilen ve bir kısmı bilim insanlarının dikkatine sunulan bu ögelerin bazıları Anadolu ağızlarında yaşamaya devam etse de ölçünlü dilde kullanımdan tamamen düşerek arkaik hâle gelmiştir. Benzer metinlerde yer alan arkaik (eskicil) ögeler incelenerek bu yapıların Türk dilinin gelişimindeki rolü ve etkisi ortaya konabilir.

Kaynakça

Atalay, Besim (1986), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Axundov, Ağamusa (2006), *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, I.Cild, Bakı: "Şərq-Qərb".

Əxmətyanov, R. G. (2015), *Tatar Tələnen Etimologik Süzlégé (I. Tom, A-JI)*, Kazan: Megarif- Vaqıt Neşriyatı.

Əxmətyanov, R. G. (2015), *Tatar Tələnen Etimologik Süzlégé (II. Tom, M-Я)*, Kazan: Megarif- Vaqıt Neşriyatı.

Caferoğlu, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.

Deniz, Râsim (1998). *Halil Oğlu Ali'nin Yûsuf ve Zelîhâ Kıssası*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Dilçin, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (1992), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* (2. Baskı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

Ertaylan, İsmail H. (1949). Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Züleyha. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Cilt: 3, s. 211-230.

Gülsevin, Gürer (2015). Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 32/3, s. 1-12.

- İmer, Kâmile; Kocaman Ahmet & A. Sumru Özsoy (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kanar, Mehmet (1998). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları.
- Köktürk, Şahin (2007). Halil Oğlu Ali'nin Yusuf ile Zeliha Hikâyesi. *Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*. Volume 2/4 Fall 2007.
- Kyýasowa G., Geldimyradow A., Durdyýew H. (2015), *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi (I Tom: A-Ž)*, Aşgabat: Ylym.
- Öner, Mustafa (2009), Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Qoñurat, Kemal (1999). Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha. *Günsel (eki aylık edebiy-ilmîy-içtimaiy dergi)*. Kırım: Bağçasaray, s.26-35.
- Sertkaya, Osman Fikri (1988), Çın “gerçek, doğru”, *Türk Dili*, Cilt: LV, Sayı: 436, s. 175-181.
- Tietze, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (1. Cilt: A-E)*, İstanbul-Wien: Simurg Yayıncılık & Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2009), *Tarama Sözlüğü* (C. I-VIII.) (4.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üşenmez, Emek (2014), *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Vardar, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.